

Literature Research Quarterly
Vol. 13, No. 2,
Summer 2025
pp. 33-70
Original Article

Freedom and Social Commitment in Contemporary Arabic and Persian Poetry: A Comparative Study of Qassim Haddad and Ahmad Shamlu

Reza Kuchari ^{*1} & Shahnaz Alipour²

1. PhD in Arabic Language and Literature, Islamic Azad University, Mahabad Branch, Mahabad, Iran.
2. BA in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kharazmi University of Karaj, Karaj, Iran.

Received date: 10.05.2025

Accepted date: 09.10.2025

Abstract

Contemporary poetry has consistently reflected the dynamic interplay of social and political transformations. Among modern poets, Qassim Haddad of Bahrain and Ahmad Shamlu of Iran stand out as two of the most influential voices whose works embody freedom, social responsibility, and justice. Both poets are recognized for transforming poetry into a platform of resistance and awakening, while simultaneously innovating in terms of aesthetic and stylistic form. This study, adopting a comparative perspective within the framework of the American School of Comparative Literature, examines how Haddad and Shamlu employ symbolism, metaphor, imagery, rhythm, and innovative poetic structures to articulate their vision of freedom and social commitment. Haddad, through a metaphorical and deconstructive language, portrays the bitter experiences of repression, censorship, and resistance in the Arab world. Shamlu, on the other hand, with a direct, rhythmic, and prophetic voice, challenges tyranny and authoritarianism while defending human

*Corresponding Author's E-mail: rezakuchari@gmail.com

rights and human dignity. By examining the socio-historical background of both poets, this research investigates their poetic strategies, their symbolic systems, and their influence on contemporary Arabic- and Persian-speaking poets, as well as their global significance within the wider discourse of resistance literature. The findings reveal that despite stylistic differences, both poets converge in redefining the notion of social commitment in innovative and influential ways, turning literature into an effective tool for awakening, collective struggle, and raising awareness.

Keywords: Comparative literature; freedom; social commitment; Qassim Haddad; Ahmad Shamlu.

Introduction

Poetry has long served as both a mirror and a catalyst for cultural, social, and political realities. From the earliest epics to the modern lyric, poets have assumed the dual responsibility of preserving collective memory and projecting visions of transformation. In the contemporary Arab and Persian worlds, marked by decades of colonialism, dictatorship, social upheaval, and cultural renewal, poetry has played an indispensable role in shaping identity and resistance. Within this context, Qassim Haddad and Ahmad Shamlu emerge as paradigmatic figures whose works exemplify the intersection of aesthetic innovation and social engagement.

Haddad, born in Bahrain in 1948, grew up in a society marked by colonial domination, censorship, and political unrest. His poetic voice reflects both the pain of oppression and the determination of resistance, conveyed through a sophisticated network of metaphors and symbolic imagery. Shamlu (1925–2000), widely considered one of the most significant Iranian modernist poets, lived through the turmoil of Pahlavi dictatorship, revolution, and post-revolutionary censorship. His poetry consistently challenges political despotism and advocates for the inherent dignity of every human being.

The significance of a comparative study lies in highlighting the diverse strategies by which poets articulate the same fundamental concerns—freedom, justice, and social commitment—while drawing on different cultural and historical contexts. By

examining the convergences and divergences in Haddad's and Shamlu's works, this research aims to contribute to a deeper understanding of resistance literature as both a regional and a universal phenomenon.

Theoretical Framework and Methodology

This study is situated within the American School of Comparative Literature, which emphasizes cross-cultural analysis beyond linguistic, geographic, or national boundaries. Literature, in this framework, is understood as a universal medium through which human experiences of suffering, resistance, and hope are shared.

The research adopts a qualitative, interpretive, and comparative methodology, analyzing selected poems by Haddad and Shamlu alongside secondary sources such as critical essays, historical studies, and scholarly interpretations. The analysis focuses on three interrelated dimensions:

Socio-historical context: How the political and cultural realities of Bahrain and Iran shaped the poets' voices.

Stylistic and aesthetic strategies: How each poet employed metaphor, symbolism, rhythm, and imagery.

Thematic concerns: Freedom, social responsibility, and justice as articulated in their poetry.

This approach allows for uncovering the ways in which literature transcends linguistic and cultural boundaries, forging a universal discourse of resistance and social responsibility.

Socio-historical Context

Understanding the works of Haddad and Shamlu requires situating them within their respective socio-historical contexts. Haddad's Bahrain was characterized by colonial interference, limited freedoms, and strict censorship. Poets had to navigate these constraints carefully, often embedding their messages in layered metaphors and allegories. Haddad's imagery of blood, rivers, night, and broken walls serves as indirect references to violence, repression, and the desire for liberation.

Shamlu's Iran, meanwhile, endured decades of authoritarian rule, culminating in the upheaval of the 1979 Revolution and subsequent political repression. Shamlu's commitment to clarity and his prophetic voice reflect his conviction that poetry must not obscure the truth but confront it head-on. His declarations such as "Everyone who lives on this soil has the right to say no, and the right to die for it" encapsulate his direct confrontation with tyranny.

Both poets, though situated in different geopolitical realities, faced similar pressures: censorship, surveillance, and the constant threat of imprisonment. Yet both refused silence, insisting that silence itself is a form of complicity with oppression.

Stylistic and Aesthetic Strategies

One of the most striking differences between Haddad and Shamlu lies in their stylistic approaches.

Haddad's Symbolic Density: His work is marked by metaphorical richness, influenced both by classical Arabic traditions and modernist experimentation. For example, his recurring motif of blood functions as both a literal sign of martyrdom and a metaphor for collective sacrifice. The night often symbolizes oppression, while the river becomes a metaphor for continuity and collective struggle. His style is elliptical, layered, and at times deliberately opaque—an aesthetic shaped by censorship that forced him to encode messages for those who could decipher them.

Shamlu's Declarative Voice: In contrast, Shamlu often employs direct, rhythmic, and musical lines, crafted to resonate in public readings and collective settings. His poetry reads like a manifesto, both lyrical and prophetic. For example, in his poem "Freedom," he proclaims: "Freedom! In writing your name, I drive my blood with difficulty"—a stark, unambiguous assertion that equates poetry itself with the lifeblood of resistance.

Despite these stylistic divergences, both poets share a profound commitment to crafting innovative forms that fuse aesthetics with social responsibility.

Thematic Concerns

At the core of both poets' works are three interrelated themes:

Freedom:

Haddad ties freedom to sacrifice and martyrdom. In his poetry, freedom is achieved through endurance, often expressed with metaphors of blood and resistance.

Shamlu, however, treats freedom as an existential right—inalienable and non-negotiable. His declarative tone asserts freedom as a human essence rather than a political aspiration alone.

Social Commitment:

Haddad's social commitment emerges through his evocation of collective memory. His verses preserve the voices of the marginalized, ensuring that oppression is not forgotten.

Shamlu assumes the role of a prophetic voice, directly addressing his people and urging them toward resistance. For him, silence is tantamount to betrayal.

Justice:

Both poets equate justice with human dignity and equality. Haddad expresses this through allegories shaped by cultural memory, while Shamlu frames it as a universal moral imperative.

Symbolism and Shared Motifs

Although their contexts and styles differ, Haddad and Shamlu share a repertoire of recurring symbols that transcend linguistic boundaries:

Blood: For Haddad, blood symbolizes sacrifice and the painful cost of freedom; for Shamlu, it is the price willingly paid for justice.

Water/Rivers: Haddad uses rivers as metaphors of continuity, collective struggle, and renewal. Shamlu often invokes rain and water as signs of cleansing and rebirth.

Walls: For Haddad, walls signify barriers and censorship; for Shamlu, they are obstacles that must be shattered through collective resistance.

Light: Both poets employ light as a symbol of hope, awakening, and liberation, often contrasted with the darkness of oppression.

These shared symbols illustrate how poets from different cultural and political realities converge in a universal symbolic language of resistance.

Global Significance and Influence

Haddad is widely celebrated across the Arab world as a pioneer of modernist resistance poetry. His works, translated into multiple languages, have influenced younger generations of Arab poets, particularly in the Gulf region. Shamlu, meanwhile, is regarded as one of the greatest modern Persian poets, with translations of his works reaching audiences across Europe, North America, and beyond.

Both poets have been recognized not only as literary figures but also as cultural leaders. Their voices resonate beyond their national borders, inspiring movements for justice, freedom, and human rights in the broader Middle Eastern context and in global resistance literature.

Discussion and Conclusion

The comparative analysis reveals that while Haddad and Shamlu differ in style—symbolic versus declarative—they converge in their unwavering commitment to justice, freedom, and social responsibility. Their works demonstrate that literature can transcend the realm of aesthetics to become a cultural and political force.

By redefining social commitment in innovative forms, both poets transform poetry into a medium of collective memory, resistance, and awakening. Their legacy affirms the enduring power of literature to challenge oppression and to articulate the universal human longing for dignity and freedom.

Future research could expand this study by exploring intertextual links between Haddad, Shamlu, and other poets of resistance, or by analyzing how translations of

their works have shaped their reception in global literary circles.

- -Abdullah, M. (2004). *Modern History of Bahrain: From Colonialism to Independence*. Beirut: Dar Al Saqi.
- Al-Musawi, M. Jassim. (2006). *Arabic Poetry: Trajectories of Modernity and Tradition*. London: Routledge.
- Badawi, M. M. (1992). *Modern Arabic Literature*. Cambridge University Press.
- Brennan, Timothy. (2014). *Borrowed Light: Vico, Hegel and the Colonies (Volume One)*. Stanford University Press.
- -Talattof, Kamran. (2000). *The Politics of Writing in Iran: A History of Modern Persian Literature*. Syracuse University Press.

آزادی و تعهد اجتماعی در آیینۀ شعر معاصر عربی و فارسی؛ نگاهی تطبیقی به جهان شاعرانۀ قاسم حدّاد و احمد شاملو

رضا کوچری^{۱*}، شهناز علی‌پور^۲

۱. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران.

۲. دانش آموخته کارشناسی زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی دانشگاه خوارزمی کرج، کرج، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

چکیده

شعر معاصر همواره بازتابی از تحولات اجتماعی و سیاسی بوده است و در این میان، قاسم حدّاد و احمد شاملو، به عنوان دو شاعر متعهد، نقش بسزایی در ادبیات عربی و فارسی ایفا کرده‌اند. این پژوهش با رویکردی تطبیقی و در چارچوب مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی، مفاهیم آزادی، تعهد اجتماعی و عدالت را در آثار این دو شاعر بررسی می‌کند. حدّاد، با زبانی استعاری و ساختارشکنانه، تجربه‌های تلخ سرکوب و مقاومت را به تصویر می‌کشد؛ در حالی که شاملو، با استفاده از زبانی صریح و آهنگین، ظلم و استبداد را به چالش می‌کشد و به دفاع از حقوق انسانی می‌پردازد، در این پژوهش، ابتدا زمینه‌های اجتماعی و تاریخی شعر هر دو شاعر بررسی و سپس شیوۀ استفاده از نمادها، استعاره‌ها و فرم‌های نوین شعری در بیان تعهد اجتماعی و آزادی‌خواهی تحلیل می‌شود. همچنین، میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر شاعران معاصر عربی‌زبان و فارسی و جایگاه جهانی‌شان در ادبیات مقاومت مورد بررسی قرار می‌گیرد. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر دو شاعر، با وجود تفاوت‌های سبکی، توانسته‌اند تعهد اجتماعی را در قالبی نوآورانه بازآفرینی کرده و ادبیات را به ابزاری مؤثر برای بیدارسازی، مبارزه و آگاهی‌بخشی تبدیل کنند. آثار آن‌ها همچنان الهام‌بخش جریان‌های شعری منتقد و آزادی‌خواه در سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات تطبیقی، آزادی، تعهد اجتماعی، قاسم حدّاد، احمد شاملو.

* E-mail: rezakuchari@gmail.com

۱- مقدمه

شعر همواره پژواک روح زمانه و آینه‌ای برای بازتاب آرمان‌های اجتماعی و انسانی بوده است. در ادبیات معاصر عربی و فارسی، دو شاعر برجسته قاسم حدّاد از بحرین و احمد شاملو از ایران، با زبان و بیانی یگانه به روایت آزادی و تعهد اجتماعی پرداخته‌اند. این دو شاعر، هر یک در بستر فرهنگی و تاریخی خاص خود، علیه استبداد، بی‌عدالتی و سرکوب به پا خاسته و شعر را به سلاحی برای بیان دردهای مشترک بشری بدل کرده‌اند. قاسم حدّاد در جهان عرب، با زبان و بیانی نوگرا، شعر را به ابزاری برای مقاومت و آزادی‌خواهی تبدیل کرده و با رویکردی مدرن، تجربه‌های شخصی و جمعی را به تصویر کشیده است. در مقابل احمد شاملو نیز با زبانی صریح و نمادین، آزادی را در ساحت اجتماعی و گستره‌ای فلسفی و انسانی جستجو می‌کند. او تعهد شاعر را مسئولیتی گریزناپذیر می‌داند و از این رهگذر، شعرش را به صدای بی‌صدایان بدل می‌سازد. این پژوهش، با رویکردی تطبیقی، به بررسی چگونگی بازتاب آزادی و تعهد اجتماعی در شعر این دو شاعر می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه شعر می‌تواند فراتر از مرزهای جغرافیایی، ندای مشترک انسان‌های دردمند باشد.

۱-۱- بیان مسأله

شعر معاصر همواره بازتاب‌دهنده شرایط اجتماعی و سیاسی جوامع بوده است. قاسم حدّاد و احمد شاملو-دو شاعر برجسته عربی و فارسی- در آثار خود به موضوعاتی چون آزادی، عدالت اجتماعی، سرکوب و مقاومت پرداخته‌اند؛ با این حال، تفاوت‌های زبانی، سبکی و شیوه بیان آن‌ها در مواجهه با این مفاهیم، جای بررسی دارد. مسأله اصلی این پژوهش بررسی تأثیر شرایط اجتماعی و سیاسی بحرین و ایران بر زبان و محتوای شعر این دو شاعر است. حدّاد با زبانی نمادین و استعاره‌ای و شاملو با زبانی صریح و بی‌پرده، هر دو به مبارزه با استبداد و دفاع از آزادی پرداخته‌اند. این پژوهش تلاش دارد تا با رویکردی تطبیقی، نحوه بازتاب آزادی و تعهد اجتماعی در اشعار آن‌ها را بررسی کرده و میزان تأثیرگذاری‌شان بر ادبیات معاصر عربی و فارسی را تحلیل کند.

۱-۲- اهمیت و ضرورت

این پژوهش با بررسی تطبیقی شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو، نقش ادبیات را در بازتاب آزادی، تعهد اجتماعی و مقاومت تحلیل می‌کند. اهمیت آن در چند محور قابل توجه است:

۱. پیوند ادبیات عربی و فارسی: شناخت تأثیرات متقابل و شباهت‌ها و تفاوت‌های شعر متعهد در این دو زبان.
۲. تحلیل جامعه‌شناختی شعر: بررسی نقش شعر در بازتاب سرکوب، آزادی‌خواهی و عدالت اجتماعی.
۳. نوآوری‌های زبانی و سبکی: مقایسه شیوه‌های بیان حدّاد (نمادین و استعاره‌ای) و شاملو (صریح و بی‌پرده).
۴. ادبیات و هویت معاصر: درک تأثیر شعر بر هویت‌سازی و مبارزات اجتماعی. با توجه به کمبود پژوهش‌های تطبیقی در این زمینه، این مقاله گامی ارزشمند در بررسی جایگاه شعر متعهد در ادبیات مقاومت خواهد بود.

۱-۳- پیشینه پژوهش

چند پژوهش به بررسی شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو از منظرهای مختلف پرداخته‌اند. کوچری (۱۳۸۳) در پایان‌نامه خود با عنوان «شرح حال و بررسی اشعار قاسم حدّاد» به بررسی زندگی ادبی شاعر و اشعار او پرداخته است و معتقد است که شعر حدّاد پویا و زنده است. ملازهی (۱۳۹۶) در پایان‌نامه «بررسی تطبیقی مضامین پایداری در شعر قاسم حدّاد و خلیل‌الله خلیلی» معتقد است که هر دو شاعر در مضامینی چون جهاد، پایداری و ظلم‌ستیزی اشتراک دارند. عرب یوسف‌آبادی و بارانی (۱۳۹۶) در مقاله «وطن‌گرایی در شعر قاسم حدّاد و محمدتقی بهار» بر این باورند که عوامل سیاسی، اجتماعی و تاریخی از مهم‌ترین انگیزه‌های دو شاعر در بیان مضامین وطن‌گرایی است. ملازهی، عرب یوسف‌آبادی و حبیبی (۱۳۹۶) در مقاله «بازتاب استعمارستیزی در اشعار قاسم حدّاد و خلیل‌الله خلیلی» به اشتراکات این دو شاعر در مضامین آزادی‌خواهی و ظلم‌ستیزی پرداخته‌اند. کارآمد و میرزایی نیا (۱۳۹۶) در مقاله «مفهوم آزادی در اشعار نزار قبانی و احمد شاملو» موضوع آزادی را در اشعار این دو شاعر بررسی کرده‌اند. خورشیا و توحیدی‌فر (۱۳۹۹) در مقاله «فرآیند به کارگیری نقاب برای اسطوره‌سازی در تحلیل گفتمان لاکلا و موف در قصیده "خروج راس الحسین من المدن الحائنه"» به اسطوره‌سازی امام حسین (ع) در شعر قاسم حدّاد

پرداخته‌اند. عرب یوسف‌آبادی (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل روساخت و ژرف ساخت شعر مقاومت: با تکیه بر شعر قاسم حدّاد» به نظام گفتمانی اشعار مقاومت قاسم حدّاد پرداخته است. فرزاد و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «نگاهی تطبیقی به مفهوم آزادی در شعر احمد شاملو و احمد مطر» به بررسی تطبیقی مفهوم آزادی در شعر این دو شاعر پرداخته‌اند. اسماعیل زاده نجار (۱۴۰۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «زیبایی‌شناسی تکرار و دلالت‌های معنایی آن در اشعار قاسم حدّاد» به بررسی فنون تکرار در اشعار حدّاد پرداخته است. کوچری (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی تطبیقی مهم‌ترین مضامین اجتماعی در اشعار قاسم حدّاد و احمد شاملو» به بررسی مضامین اجتماعی دو شاعر پرداخته و به اشتراکات آن‌ها اشاره کرده است. کوچری (۱۴۰۳) در مقاله «واکاوی بن‌مایه آزادی در شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو» به بررسی آزادی در شعر هر دو شاعر پرداخته است. کوچری (۱۴۰۳) در مقاله «دراسة وتحليل مقارنة لتعاليم "مكافحة الظلم" و "طلب العدالة" في اشعار قاسم حدّاد وأحمد شاملو» به تحلیل آموزه‌های ظلم ستیزی و عدالت‌خواهی در شعر هر دو شاعر مبادرت کرده است. کوچری (۱۴۰۳) در رساله دکتری با موضوع «بررسی تطبیقی مضامین اجتماعی در شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو» ۵۰ مضمون مشترک بین دو شاعر را بررسی کرده است.

با عنایت به پیشینه حاضر تاکنون پژوهشی که به بررسی آزادی و تعهد اجتماعی در شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو بپردازد، صورت نگرفته است و این پژوهش از این منظر جدید است.

۱-۴- روش کار

روش انجام این پژوهش شامل مراحل زیر است:

۱. گردآوری داده‌ها: مطالعه و تحلیل اشعار منتخب قاسم حدّاد و احمد شاملو از منابع معتبر.
۲. بررسی زمینه‌های تاریخی و اجتماعی: تحلیل تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی بحرین و ایران بر زبان و مضمون اشعار.
۳. تحلیل محتوایی و سبکی: مقایسه مفاهیم آزادی، تعهد اجتماعی و مقاومت و بررسی تفاوت‌های زبانی، نمادها و استعاره‌ها در شعر این دو شاعر.
۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: ارائه شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکردهای شعری حدّاد و شاملو و تأثیر آن‌ها بر ادبیات معاصر. این روش، امکان شناخت عمیق‌تر پیوندهای فکری و هنری

میان شعر عربی و فارسی را فراهم می‌سازد.

۱-۵- سؤال‌های پژوهش

۱. چگونه شرایط اجتماعی و سیاسی بحرین و ایران بر شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو تأثیر گذاشته است؟
۲. مفهوم آزادی و تعهد اجتماعی در شعر این دو شاعر چگونه بازتاب یافته است؟
۳. چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در زبان، سبک و تکنیک‌های شعری حدّاد و شاملو وجود دارد؟
۴. این دو شاعر چگونه از نمادها و استعاره‌ها برای بیان مفاهیم آزادی، مقاومت و عدالت اجتماعی استفاده کرده‌اند؟
۵. حدّاد و شاملو چه تأثیری بر شعر معاصر عربی و فارسی در حوزه آزادی، تعهد اجتماعی و ادبیات مقاومت داشته‌اند؟

۲- بحث و بررسی

۲-۱- زمینه تاریخی و اجتماعی شعر حدّاد و شاملو

برای درک بهتر اشعار قاسم حدّاد و احمد شاملو، لازم است که به زمینه‌های تاریخی و اجتماعی که در آن رشد کرده‌اند و تحت تأثیر آن به خلق آثارشان پرداخته‌اند، توجه کنیم. هر دو شاعر در دورانی به‌سر می‌بردند که جوامع‌شان با تحولات سیاسی و اجتماعی گسترده‌ای روبه‌رو بوده و این تحولات به‌طور مستقیم بر اشعار و مفاهیم مورد توجه آنان تأثیر گذاشته است.

۲-۱-۱- بررسی شرایط اجتماعی و سیاسی بحرین و ایران در دوران حیات این دو شاعر

شعر قاسم حدّاد و احمد شاملو در بستری از تحولات تاریخی، اجتماعی و سیاسی شکل گرفته است. درک این زمینه‌های تاریخی می‌تواند به تحلیل عمیق‌تر مضامین و زبان شعری آن‌ها کمک کند. بحرین در دوران حیات قاسم حدّاد:

قاسم حدّاد در سال ۱۹۴۸م در بحرین متولد شد؛ دوره‌ای که این کشور تحت استعمار بریتانیا قرار داشت و درگیر تحولات سیاسی و اجتماعی بسیاری بود. بحرین در نیمهٔ دوم قرن بیستم شاهد افزایش فعالیت‌های سیاسی و مبارزات کارگری علیه استعمار و استبداد داخلی بود. پس از استقلال بحرین در سال ۱۹۷۱م، فشارهای سیاسی همچنان ادامه داشت و سرکوب آزادی‌های مدنی و اعتراضات مردمی شدت گرفت. در این دوره، نویسندگان و شاعران بحرینی به عنوان صدای اعتراض و آگاهی‌بخشی مطرح شدند. حدّاد نیز در چنین فضایی رشد کرد و شعر او بازتابی از این تحولات بود. (Abdullah, 2004: 125)

نَقْتَسِمُ الْخَبَرَ وَالْخَوْفَ، / نُحْلُمُ بَوَطَنٍ يَحْمِلُنَا، / لَا نُحْمِلُهُ فِي التَّوَابِيَتِ. (حدّاد، ۱۹۷۰: ۱۶۹)

نان و ترس را میان خود تقسیم می‌کنیم، / رؤیای وطنی را در سر داریم که ما را بر دوش بگیرد، / نه آنکه ما آن را در تابوت‌ها حمل کنیم.

این شعر بیانگر سرکوب، ترس، و امید به رهایی است که در دوران زندگی حدّاد، به‌ویژه در سال‌های پس از استقلال بحرین، شدت یافته بود.

ایران در دوران حیات احمد شاملو:

احمد شاملو (۱۳۰۴-۱۳۷۹) در بستری از تلاطم‌های سیاسی و اجتماعی ایران رشد کرد. او نوجوانی خود را در دوران حکومت رضاشاه سپری کرد و در سال‌های پس از سقوط او، شاهد تحولات سیاسی پرشتابی همچون جنبش ملی شدن صنعت نفت، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، حکومت پهلوی دوم و انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ بود. شاملو به دلیل مواضع سیاسی خود در دورهٔ پهلوی بارها تحت سانسور و فشار قرار گرفت و حتی مدتی را در زندان سپری کرد. سرکوب آزادی‌های فردی و اجتماعی، کودتا، و مبارزات روشنفکران علیه استبداد، همگی در شکل‌گیری دیدگاه‌های شعری او تأثیر عمیقی داشت. (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۴۹)

هنگامی که شب، سنگین و سرگردان / بر شهر خم می‌شود، / و صدای شلاق در کوچه‌های بی‌پناه می‌پیچد، / تو را به فریاد خواندن چه سود؟ (شاملو، ۱۳۷۹: ۳۱۲)

و در ادامه، امید را چنین به تصویر می‌کشد:

اما صبح خواهد دمید، / و ما دوباره بر خواهیم خاست، / با مشت‌هایی گره‌کرده و قلبی آکنده

از نور. (شاملو، ۱۳۷۹: ۲۶۹)

این شعر به وضوح سرکوب استبدادی، خفقان سیاسی و امید به آزادی را نشان می‌دهد؛ موضوعاتی که در سراسر زندگی شاملو و شعرهای او حضوری پررنگ داشته‌اند.

۲-۱-۲- تأثیر این شرایط بر زبان و مضمون اشعارشان

زبان شعری قاسم حدّاد:

قاسم حدّاد به عنوان شاعری نوگرا، از زبانی استعاری و پیچیده برای بیان دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی خود استفاده می‌کند. او ساختارهای سنتی را کنار گذاشته و با بهره‌گیری از تصاویر نمادین، استعاره‌ها و فرم‌های آزاد شعری، مفاهیمی چون آزادی، سرکوب، هویت و مقاومت را در اشعارش مطرح می‌کند. او در اشعار خود به صورت غیرمستقیم و با لایه‌های عمیق معنایی، مشکلات اجتماعی و سیاسی را بازتاب می‌دهد. (حدّاد، ۲۰۰۰: ۲۳۱)

أنا خائفٌ من البلادِ الّتي ضيّعتني / أنا خائفٌ من جدارٍ بلا قُبُلٍ، / من طريقٍ يقودُ إلى المَقصَلَةِ. (حدّاد، ۱۹۷۲: ۳۲)

من از سرزمینی که مرا گم کرده است، بیمناکم / از دیواری بی‌بوسه / از راهی که به گیتوین می‌رسد.

در این شعر، حدّاد با استفاده از تصاویر نمادین، احساس سرکوب، ترس و سرگردانی اجتماعی را بیان می‌کند.

زبان شعری احمد شاملو:

برخلاف حدّاد، احمد شاملو زبانی صریح، محکم و بی‌پرده را برای بیان مفاهیم اجتماعی و سیاسی خود به کار می‌گیرد. او از زبان خطابی و مستقیم استفاده کرده و نقد بی‌پروای استبداد و سرکوب سیاسی را در اشعارش آشکارا بیان می‌کند. شاملو برخلاف بسیاری از شاعران، از سنت‌های کهن فارسی فاصله گرفت و قالب‌های جدیدی را برای بیان ایده‌های خود برگزید. (سرکسیان، ۱۳۹۲: ۱۵۹)

من درد در رگانم حسرت در استخوانم / چیزی نظیر آتش در جانم شعله‌ور است. (شاملو،

(۱۳۷۹: ۱۷۱)

در این شعر، شاملو رنج اجتماعی و درد مردم را با زبانی ساده اما تأثیرگذار توصیف می‌کند. هر دو شاعر حس رنج و تهدید وجودی را به تصویر می‌کشند و از زبان تصویری و استعاره بهره می‌برند؛ اما تفاوت در زاویه نگاه است: حدّاد با تمرکز بر عوامل بیرونی و اجتماعی (سرزمین، دیوار، راه، گیوتین) ترس و بی‌اعتمادی به ساختار سیاسی را بیان می‌کند؛ در حالی که شاملو با تمرکز بر تجربه درونی و جسمانی (رگ، استخوان، جان) اندوه و التهاب فردی را نشان می‌دهد. علت این تفاوت به زمینه‌های تاریخی و سیاسی برمی‌گردد: فضای بحرین دهه ۷۰، عامل اصلی تهدید در حدّاد است؛ اما شاملو رنج را به امر درونی و وجودی تبدیل می‌کند که هم جنبه شخصی دارد و هم نماد جمعی است. در هر دو، شدت رنج برجسته است؛ اما منشأ آن متفاوت است: محیط و سیاست در حدّاد و سوختن درونی در شاملو.

۲-۲- مفهوم آزادی در شعر حدّاد و شاملو

آزادی همواره یکی از مفاهیم بنیادی در شعر معاصر بوده است. قاسم حدّاد و احمد شاملو، به‌عنوان دو شاعر متعهد، در اشعارشان به مسأله آزادی از زوایای مختلف پرداخته‌اند. هر دو شاعر در جوامعی تحت سلطه استبداد و محدودیت‌های سیاسی زیستند و اشعارشان بازتابی از مقاومت در برابر سرکوب و آرمان آزادی‌خواهی است.

۲-۲-۱- تحلیل مفاهیم آزادی، مقاومت و سرکوب در اشعارشان

۱. آزادی به‌عنوان آرمان نهایی: هر دو شاعر آزادی را به‌عنوان یک مفهوم انتزاعی و یک آرمان عملی و حق اساسی بشر مطرح کرده‌اند.

حدّاد آزادی را در برابر سرکوب سیاسی و اجتماعی جهان عرب مطرح می‌کند. برای او، آزادی آرزویی سرکوب‌شده است که باید با مبارزه به آن دست یافت. (حدّاد، ۱۹۸۲: ۱۲۷)
شاملو نیز آزادی را در برابر استبداد و ظلم تعریف می‌کند. او معتقد است که آزادی با خون و رنج به دست می‌آید و گاه هزینه‌ای گزاف دارد: (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۱۲۳)

كَمْ يَنْزِفُ الْحُرُّ/ حَتَّى يُجَسَّ بِأَنَّهُ حُرٌّ! (حدّاد، ۱۹۷۵: ۵۸)

چقدر باید آزاده خون بدهد، تا احساس کند که آزاد است!

حدّاد، رنج و خونریزی را بخشی از مسیر رسیدن به آزادی می‌داند.

آزادی! در سرودن تو، خون خویش را به زحمت می‌رانم. (شاملو، ۱۳۷۹: ۲۳۷)

در اینجا شاملو از خون به‌عنوان نمادی از رنج و مبارزه برای آزادی استفاده می‌کند.

هر دو شاعر آزادی را با «خون» و رنج گره می‌زنند و تحقق آن را مستلزم فداکاری می‌دانند؛ اما زاویه نگاه متفاوت است: حدّاد رنج را جسمانی و ملموس می‌بیند و خون واقعی را در میدان مبارزه راهی برای احساس آزادی می‌داند؛ در حالی که شاملو رنج را معنوی و هنری تصویر می‌کند و جریان خون در شعر نماد آفرینش و مقاومت فرهنگی است. علت این تفاوت به زمینه تاریخی و سیاسی بازمی‌گردد: حدّاد در دهه ۷۰ میلادی در اوج جنبش‌های آزادی‌خواهانه و فشار سیاسی جهان عرب می‌نویسد و زبانش مستقیم و سیاسی است؛ اما شاملو پس از تجربه‌های تلخ سیاسی، آزادی را در حوزه زبان و فرهنگ دنبال می‌کند؛ بنابراین، رنج در حدّاد میدان نبرد اجتماعی و در شاملو میدان نبرد هنری و فرهنگی است.

۲. مقاومت در برابر سرکوب

حدّاد، بیشتر بر مبارزه فردی و جمعی برای شکستن زنجیرهای استبداد تمرکز دارد. (نصراله،

۱۳۹۱: ۱۱۵)

شاملو مقاومت را در قالب ایستادگی در برابر ظلم و خودکامگی نشان می‌دهد و بر آگاهی

اجتماعی تأکید دارد: (سلمانی، احمدی، ۱۳۹۲: ۲۹)

سَنَكْتُبُ وَجْهَ الْحُرِّيَّةِ عَلَى الْجُدْرَانِ،/ وَلَوْ بِالِدِمَاءِ! (حدّاد، ۱۹۸۰a: ۶۱)

چهره آزادی را بر دیوارها خواهیم نوشت،/ حتی با خون!

حدّاد در این شعر، نوشتن بر دیوار را به‌عنوان نمادی از اعتراض و فریاد آزادی مطرح می‌کند.

و ناگهان/ مردی پدیدار شد/ بر ستیغی بلند/ که باد/ پیرهنش را پریشان می‌کرد.../ او به مردم

اشاره کرد/ و گفت: ایستاده‌ام،/ تا/ روزگار دیگر گردد... (شاملو، ۱۳۷۹: ۱۷۶)

در این شعر، مردی که روی ستیغ ایستاده، نماد مقاومت، پایداری و رهایی است. شاملو با

زبانی حماسی و پرجواب، تصویر ایستادگی در برابر ظلم و تباہی را می‌آفریند. هر دو شاعر بر مبارزه و ایستادگی برای آزادی تأکید دارند و از تصویرسازی حسی و ملموس استفاده می‌کنند؛ اما رویکردشان متفاوت است: حدّاد با زبان مستقیم و شعاری، اقدام عملی و جمعی را برجسته می‌کند و فاعل جمعی مردم را می‌ستاید؛ در حالی که شاملو با بیان نمادین و داستان‌پردازانه، قهرمان منفردی را تصویر می‌کند که مقاومت و امید فردی را نمایندگی می‌کند. علت این تفاوت به زمینه‌های تاریخی و سیاسی بازمی‌گردد: فضای بحرین دهه ۱۹۸۰م زمینه مبارزه خیابانی و شعارهای علنی بود؛ اما ایران اواخر قرن ۱۴ شمسی محدودیت‌های بیانی داشت؛ بنابراین شاملو به استعاره و اسطوره‌سازی روی آورد. در نتیجه، هر دو آزادی را با ایثار و نمایش علنی پیوند می‌دهند؛ اما حدّاد کنشگر سیاسی جمعی و شاملو قهرمان شاعرانه و اسطوره‌ای را تصویر می‌کند.

۲-۲-۲- مقایسه نحوه استفاده از نمادها و استعاره‌ها برای بیان آزادی

حدّاد و شاملو هر دو از زبان تصویری و نمادین برای بیان آزادی و مقاومت استفاده کرده‌اند؛ اما رویکردهای آنان تفاوت‌هایی دارد: حدّاد آزادی را در بستری از سرکوب سیاسی و مبارزه خشونت‌آمیز مطرح می‌کند. شاملو بیشتر به آگاهی، روشنگری و زبان نو برای رسیدن به آزادی تأکید دارد. با وجود تفاوت‌های زبانی و فرهنگی، اشعار هر دو شاعر صدای آزادی‌خواهی در برابر ظلم و استبداد هستند و نشان می‌دهند که چگونه ادبیات می‌تواند رسانه‌ای برای بیان حقیقت و مقاومت باشد.

نماد خون

در شعر حدّاد، خون نشانه‌ای از ظلم و قربانی‌شدن برای آزادی است:

دَمُ الشُّهَدَاءِ يَكْتُبُ تَارِيخَ الْوَطَنِ، / وَلَا يَحْفُ فِي الرِّمَالِ. (حدّاد، ۱۹۸۰: ۹۲)

خون شهیدان تاریخ وطن را می‌نویسد، / و هرگز در شن‌ها خشک نمی‌شود.

در مقابل، شاملو خون را به‌عنوان هزینه آزادی و مبارزه نشان می‌دهد:

و در خون خویش غلتیدند/ بی‌آنکه کلامی/ یا حتی نگاهی/ با هم گفته باشند. (شاملو، ۱۳۸۹: ۵۰)

(۷۳)

نماد آب و باران

آب در شعر حدّاد جریان یافتن آزادی در جامعه را نشان می‌دهد:

وَيَجْرِي النَّهْرُ كَمَا يَسْتَهَيُّ الْحُلُمُ، / يَحْمِلُ فِي دَفْقِهِ وَطَنًا يَنْبُضُ بِالْحُرِّيَّةِ. (حدّاد، ۱۹۸۱: ۱۴۳)

و رود چنان که رؤیا آرزو دارد، جاری می‌شود،/ و در جریان خود وطنی را می‌برد که با آزادی می‌تپد.

در شعر شاملو، باران بیشتر نقش روشنگری و پالایش را دارد:

و باران/ که پیغام روشن همه طوفان‌هاست/ بر شیشه‌های تاری شب بی‌پایان/ می‌کوبد. (شاملو،

۱۳۹۲: ۶۱)

نماد دیوار

دیوار در شعر حدّاد نمادی از اعتراض و انقلاب است:

وَتُسْقِطُ الْجُدْرَانُ الْهَرَمَةَ، / لِيُفْسِحَ الدَّرَبُ لِلثُّوَرِ. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۲۵۷)

و دیوارهای کهنه فرو می‌ریزند،/ تا راه را برای انقلاب‌گران باز کنند.

اما در شعر شاملو، دیوار بیشتر نشان‌دهنده محدودیت و سانسور است:

و دیوار،/ دیوار/ دیوار/ در چشم‌های زندانبان روید. (شاملو، ۱۳۷۱: ۴۳)

نماد نور و تاریکی

در شعر حدّاد، ظلم و استبداد با تاریکی و شب مرتبط است:

يُحَاصِرُنَا اللَّيْلُ، / وَلَا نَرَى إِلَّا الظَّلَالَ الْمُتَعِشَةَ. (حدّاد، ۱۹۸۱: ۳۵)

شب ما را محاصره کرده،/ و چیزی جز سایه‌های لرزان نمی‌بینیم.

شاملو آزادی را با نور و بیداری همراه می‌کند:

صبح‌دمیده‌ست/ اما/ دیوار همچنان/ بر جای استوار است. (شاملو، ۱۳۷۳: ۲۹)

هر دو شاعر از نمادهایی مانند خون، آب، دیوار و نور/ تاریکی برای بیان اندیشه‌های

آزادی‌خواهانه و اجتماعی استفاده می‌کنند و این نمادها در هر دو به سطح جمعی و آرمانی ارتقا می‌یابند. تفاوت در کارکرد نمادهاست: حدّاد خون را نشانه شهادت و تداوم مقاومت، آب را رود

آزادی، دیوار را مانع انقلاب و تاریکی را محاصره استبداد می‌بیند؛ در حالی که شاملو خون را بهای خاموش آزادی، باران را روشنگری، دیوار را زندان و نور را صبح آزادی تفسیر می‌کند. علت این تفاوت به بستر اجتماعی بازمی‌گردد: حدّاد در جهان عرب خلیج فارس با سرکوب سیاسی و حسّ انقلاب مستقیم می‌نویسد؛ بنابراین نمادها کارکرد جمعی و سیاسی دارند؛ شاملو در ایران مدرن با محدودیت‌های بیانی و استبداد فرهنگی، بر بیداری و مقاومت درونی تأکید می‌کند و نمادها کارکرد انسانی و وجودی می‌یابند. در نتیجه، هر دو از نمادهای مشابه بهره می‌برند؛ اما زبان و هدف نمادپردازی متناسب با جهان‌بینی و شرایط اجتماعی‌شان متفاوت است.

۲-۳- تعهد اجتماعی و سیاسی در شعر آنها

تعهد اجتماعی و سیاسی یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شعر معاصر است که در آثار قاسم حدّاد و احمد شاملو به وضوح دیده می‌شود. هر دو شاعر، با تأکید بر آزادی، عدالت اجتماعی و مبارزه با استبداد، نقش روشنفکران متعهد را ایفا کرده‌اند. شعرهای آنان صرفاً زیبایی‌شناسانه نیستند؛ بلکه واکنشی به ظلم، بی‌عدالتی و سرکوب سیاسی هستند.

۲-۳-۱- نقش شاعر به عنوان روشنفکر و منتقد اجتماعی

۱. قاسم حدّاد: صدای مردم بحرین و جهان عرب

حدّاد، از شعر برای بیان دردهای اجتماعی و سیاسی استفاده کرده است. او در دوره‌ای زندگی کرد که بحرین تحت استعمار بریتانیا و سپس سرکوب داخلی قرار داشت. بسیاری از اشعار او اعتراض به نابرابری، فقر، سانسور و سرکوب سیاسی است: (Al-Musawi, ۲۰۰۶: ۲۴۳)
 وَطَنٌ مَخْنُوقٌ بِأَصْوَاتِ الصَّامِتِينَ، / وَبِالْجَنَّتِ الَّتِي لَا تُحْصَى، / وَخُلُمٌ يُقَاتِلُ النَّسِيَانَ. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۳۲۵)
 میهنی که در صدای خاموشان خفه شده، / و با اجساد بی‌شمار، / و رویایی که با فراموشی می‌جنگد.

حدّاد در این شعر، جامعه‌ای سرکوب‌شده را توصیف می‌کند که در آن، مردم از ترس حکومت ساکت شده‌اند و تنها خواب و خیال آزادی باقی مانده است.

۲. احمد شاملو: شاعر آزادی و عدالت

شاملو نیز همچون حدّاد در مقام یک روشنفکر متعهد، شعر را ابزاری برای آگاهی‌بخشی و مقابله با ظلم می‌دانست. او در دوره‌هایی زندگی کرد که جامعه ایران تحت سلطه استبداد شاهنشاهی و سپس محدودیت‌های پس از انقلاب قرار داشت. او با انتشار شعرهایی همچون «ابراهیم در آتش»، «هوای تازه» و «مرثیه‌های خاک»، به بی‌عدالتی‌های اجتماعی، فقر و سرکوب سیاسی اعتراض کرد: (جهانگلو، ۱۳۸۰: ۱۸۶)

من درد مشترکم، مرا فریاد کن! / درخت با جنگل سخن می‌گوید، / علف با صحرا، ستاره با کهکشان، / و من با تو سخن می‌گویم! (شاملو، ۱۳۷۹: ۴۵۶)

شاملو خود را صدای مردم می‌داند و معتقد است که شاعر نباید در برج عاج بنشیند؛ بلکه باید فریاد اعتراض مردم باشد.

هر دو شاعر به آگاهی جمعی و ضرورت شکستن سکوت توجه دارند و مقاومت در برابر نابودی یا فراموشی را برجسته می‌کنند؛ اما زاویه نگاه متفاوت است: حدّاد از منظر جامعه، تصویری کلان و تراژیک از وطن ارائه می‌دهد و امیدش در رؤیا خلاصه می‌شود؛ در حالی که شاملو از منظر «من جمعی» کنش مستقیم و دعوت به همبستگی دارد و درد مشترک را به پیوند فعال میان مردم تبدیل می‌کند. علت تفاوت به بستر اجتماعی بازمی‌گردد: حدّاد در بحرین و جهان عرب، تمرکز بر حافظه و بقا دارد، شاملو در ایران بر فریاد و عمل جمعی تأکید می‌کند. در نتیجه، هر دو سکوت و فراموشی را دشمن می‌دانند؛ اما حدّاد به ماندگاری رؤیا و حافظه پافشاری می‌کند و شاملو به همبستگی و اقدام اجتماعی.

۲-۳-۲- شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکرد آن‌ها نسبت به عدالت اجتماعی

هر دو شاعر به تعهد اجتماعی و عدالت‌خواهی پایبند هستند؛ اما شیوه بیان و نگاه آن‌ها به جامعه متفاوت است. حدّاد بیشتر تصویر سرکوب‌شدگان و رنج‌های آن‌ها را بازتاب می‌دهد؛ در حالی که شاملو مردم را به قیام و بیداری فرا می‌خواند. حدّاد از نمادها و تصاویر انتزاعی برای نشان دادن ظلم و مقاومت استفاده می‌کند؛ اما شاملو با زبانی صریح و روشن، عدالت را مطالبه می‌کند، با

این وجود، هر دو شاعر در یک نکته مشترک‌اند: شاعر باید صدای مردم باشد و در برابر بی‌عدالتی سکوت نکند.

نگاه به عدالت اجتماعی

حدّاد عدالت را در بستری از مبارزه و قربانی شدن نشان می‌دهد:

يَنْقُطُ الرَّجُلُ فِي الطَّرِيقِ، / وَتَمْتَدُّ أَشْلَاؤُهُمْ كَالْجُسُورِ، / لِيَمُرَّ الْحُلُمُ إِلَى الْعَدِ. (حدّاد، ۲۰۱۷a: ۸۸)

مردان در مسیر سقوط می‌کنند،/ و پاره‌های تنشان چونان پل‌هایی امتداد می‌یابد،/ تا رؤیا به فردا برسد.

شاملو عدالت را به‌عنوان حق همگانی مطرح می‌کند:

نان و آزادی/ بی‌عشق/ مفهومی ندارد/ و عشق/ در حصار نان و آزادی/ نفس می‌کشد. (شاملو،

۱۳۷۹: ۲۰۹)

نقد استبداد

حدّاد نقد استبداد را با تصاویر نمادین و استعاری بیان می‌کند:

يَحْتَنِقُ صَوْتُ الْحَرِيَّةِ، / بَيْنَ أَسْنَانِ الطُّغَاةِ، / وَيَنْزِفُ الْقَلْبُ فِي الْمَحَاكِيمِ. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۴۱۲)

صدای آزادی در میان دندان‌های ستمگران خفه می‌شود،/ و قلب در دادگاه‌ها خون می‌ریزد.

شاملو استبداد را در قالب شعرهای اجتماعی و بیانیه‌گونه نقد می‌کند:

مرداب‌ها/ نامتناهی‌اند/ و طوقی که بر گردن/ حقیقت است. (شاملو، ۱۳۷۹: ۱۸۴)

حدّاد مردم را در حال رنج و مبارزه به تصویر می‌کشد:

الشَّوَارِعُ مُتَمَلِّئَةٌ بِالصَّمْتِ، / وَالْأَشْبَاحُ تَحْمِلُ أَسْمَاءَ الْمُقْتُودِينَ. (حدّاد، ۲۰۱۷b: ۷۶)

خیابان‌ها از سکوت پر شده‌اند،/ و اشباح نام‌های ناپدیدشدگان را حمل می‌کنند.

شاملو مردم را به قیام و بیداری فرا می‌خواند:

به سان رودی/ که در سراسر شب جاری است/ خود را به راه می‌سپاریم. (شاملو، ۱۳۷۹: ۵۲۱)

زبان و سبک شعری

حدّاد زبان پیچیده، استعاری و تصویرپرداز دارد:

الْكَلِمَةُ تَتَحَوَّلُ إِلَى سَيْفٍ، / وَالْقَلَمُ يَصِيرُ زَنْزَانَةً. (حدّاد، ۱۹۸۰b: ۷۴)

کلمه به شمشیری بدل می‌شود،/ و قلم به زندانی.

شاملو زبان ساده، روان و حماسی دارد:

و مردی که در کنار خیابان ایستاده بود/ فریاد کشید: ما دیگر از شب نمی‌ترسیم! (شاملو،

۱۳۷۳: ۶۸)

هر دو شاعر عدالت اجتماعی را حق بنیادین و نتیجه مبارزه می‌دانند و استبداد را دشمن آن می‌شمارند، با محوریت مردم: حدّاد مردم رنج‌کشیده و خاموش، شاملو مردم در حال حرکت و قیام. تفاوت در بیان و زاویه نگاه است؛ حدّاد عدالت را در بستر فداکاری و شهادت می‌بیند و با زبان نمادین و چندلایه سخن می‌گوید؛ در حالی که شاملو عدالت را با عشق و آزادی پیوند می‌زند و با زبان مستقیم و حماسی پیام را منتقل می‌کند. علت این تفاوت به بستر اجتماعی و سیاسی بازمی‌گردد: حدّاد در بحرین با سرکوب سیاسی و سانسور روبه‌روست و زبان استعاری را برمی‌گزیند، شاملو در ایران با تجربه حضور سیاسی، زبان صریح و دعوت‌گر را برمی‌گزیند؛ با این حال، هر دو بر ضرورت مبارزه، آگاهی و ایستادگی جمعی برای تحقق عدالت و آزادی تأکید دارند.

۲-۴- زبان و سبک شعری

زبان و سبک شعری از مهم‌ترین عناصر تمایزدهنده شاعران معاصر هستند. قاسم حدّاد و احمد شاملو هر دو با عبور از سنت‌های کلاسیک، زبان و بیانی تازه برای شعر معاصر عربی و فارسی ایجاد کردند. این دو شاعر، علاوه بر تعهد اجتماعی، در فرم و زبان نیز نوآور و خلاق بودند.

۲-۴-۱- تحلیل تطبیقی زبان، فرم و تکنیک‌های شعری

۱. زبان شعری: صراحت در برابر ابهام

حدّاد از زبانی تصویری، پیچیده و نمادین استفاده می‌کند. او بیشتر به ابهام، استعاره‌های چندلایه و زبان انتزاعی گرایش دارد. (الخطیب، ۲۰۱۳: ۲۵۸)

شاملو زبانی صریح، ساده و آهنگین دارد. او با استفاده از واژگان محاوره‌ای، زبان خطابی و

جملات کوتاه و کوبنده، مخاطب را مستقیماً درگیر پیام اجتماعی خود می‌کند: (فتوحی، ۱۳۸۴:

(۸۵)

لا تُرِيدُ لَهُذِهِ الْجُرْحَ أَنْ يُشْفَى، / فَمَا زَالَ الدَّمُ يُزْهِرُ فِي الرُّوحِ. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۷۴)

نمی‌خواهیم این زخم التیام یابد، / چرا که هنوز خون در روح شکوفا می‌شود.

حدّاد با استفاده از تصویر خون و زخم، مبارزه و مقاومت را توصیف می‌کند.

و مرداب را/ سر باز زدن/ از پذیرفتن هر تصویری/ که در او می‌افتد. (شاملو، ۱۳۷۹: ۲۱۷)

در این شعر، شاملو مرداب را نماد جامعهٔ راکد و بسته قرار داده که از تغییر و تحوّل دوری

می‌کند.

هر دو شاعر به پایداری در برابر فراموشی و تغییر ظاهری می‌پردازند و از یک نماد مرکزی برای بیان دیدگاه انتقادی و استعاره خود استفاده می‌کنند: حدّاد زخم و خون را نماد هویت و حافظهٔ جمعی می‌داند که منبع زندگی و انگیزهٔ مبارزه است؛ در حالی که شاملو مرداب را نماد جمود و انفعال می‌بیند که مرگ تدریجی و بی‌حرکتی را نشان می‌دهد. علّت این تفاوت به زمینهٔ اجتماعی بازمی‌گردد: حدّاد در متن مبارزاتی و سرکوب، زخم را حامل پیام مقاومت می‌کند؛ اما شاملو در جامعه‌ای در رکود، مرداب را هشدار نسبت به خطر بی‌حرکتی و انکار واقعیت می‌بیند. در نتیجه، هر دو از تثبیت وضع موجود سخن می‌گویند؛ اما حدّاد آن را نشانهٔ حیات و شاملو نشانهٔ مرگ می‌داند.

۲. فرم و ساختار شعری

حدّاد در شعر عربی از شعر تفعیلی (آزاد) فراتر رفت و به شعر نثر روی آورد. او قالب‌های سنتی را شکست و ساختار شکنی در سطرهای شعر را به اوج رساند. (البستکی، ۲۰۱۱: ۳۰۱)

شاملو نیز یکی از مهم‌ترین پیشگامان شعر سپید (آزاد) در ایران است. او وزن عروضی را کنار گذاشت و بر آهنگ درونی و هارمونی واژه‌ها تأکید کرد: (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۷: ۱۲۰)

أَخْلَفُ بِالْأَلَمِ، / بَأَنَّ هَذَا الْوَجْعَ لَنْ يَكُونَ آخِرَنَا! (حدّاد، ۱۹۷۵: ۳۹)

به درد سوگند می‌خورم، / که این رنج پایان ما نخواهد بود!

حدّاد از قطع ناگهانی و توقف‌های کوتاه برای ایجاد ریتم و تأکید بر پیام شعر استفاده می‌کند.

تا شکوفه سرخ یک پیراهن/ نهال کاج جوان/ از برف/ جشن تولد تو! (شاملو، ۱۳۷۹: ۳۷۲)
شاملو با شکستن خطوط سنتی و استفاده از سطرهای کوتاه و بلند، شعر را به سمت فرمی سیال و آهنگین برده است.

هر دو شاعر به آینده امیدوارند و رنج را گذرا می‌بینند، با زبان استعاری و تصویری که مقاومت و امید را منتقل می‌کند. تفاوت در بیان است: حداد با لحن حماسی و مستقیم، پیام انگیزشی خود را آشکار می‌کند؛ در حالی که شاملو با تصاویر شاعرانه و چندلایه، امید و مقاومت را به‌طور نمادین و غیرمستقیم منتقل می‌کند. علت تفاوت به بستر اجتماعی بازمی‌گردد: حداد در متن مبارزه سیاسی-اجتماعی بحرین نیاز به بیان صریح دارد، شاملو در شعر مدرن فارسی از نمادپردازی برای ترکیب پیام اجتماعی و زیبایی‌شناختی بهره می‌گیرد. در هر دو، رنج به پلی برای رسیدن به آینده‌ای بهتر تبدیل می‌شود؛ اما مسیر بیان متفاوت است: خطابی-حماسی در حداد و نمادین-شاعرانه در شاملو.

۲-۴-۲- بررسی نقش نوآوری‌های زبانی در رساندن پیام اجتماعی

۱. استفاده از زبان عامیانه و ساده برای ارتباط مستقیم با مردم
حداد، با استفاده از بازی‌های زبانی و جملات چندلایه، تلاش می‌کند مخاطب را به تأمل عمیق‌تر وا دارد. او گاهی از جملات کوتاه و تأمل‌برانگیز بهره می‌برد که چندین معنا را در خود نهفته دارند. (ابوادیب، ۱۹۹۷: ۲۴۶)

شاملو از واژگان محاوره‌ای و بیانی صریح برای ایجاد ارتباط گسترده با مخاطب عام بهره می‌برد. او بدون پیچیدگی‌های زبانی، مستقیماً پیام خود را بیان می‌کند: (یاحقی، ۱۳۸۷: ۱۳۹)

الْوَطَنُ لَيْسَ حِكَايَةً، / بَلْ جُرْحٌ فِي فَمِ الْمُنْفَى. (حداد، ۲۰۰۴: ۵۴)

وطن، قصه‌ای نیست، / بلکه زخمی است در دهان تبعید.

این زبان چندلایه باعث می‌شود مخاطب بارها به مفهوم آن بیندیشد و از لایه‌های مختلف معنا عبور کند.

و هر که در این خاک زیست، / حق دارد/ که مثل من و تو بگوید/ نه! / که مثل من و تو بمیرد.

(شاملو، ۱۳۷۹: ۱۹۰)

این زبان ساده، محاوره‌ای و مستقیم، باعث شده اشعار شاملو به راحتی در حافظه جمعی مردم جای بگیرد و پیام او بی واسطه منتقل شود. هر دو شاعر وطن را با رنج و مقاومت پیوند می دهند و نگاه انتقادی و معترض دارند، با ساختار کوتاه و تأکیدی برای شدت پیام. تفاوت در زاویه نگاه و لحن است: حداد وطن را «زخم در دهان تبعید» می بیند و بر تجربه تبعید و جدایی با لحن تلخ و شاعرانه تأکید می کند؛ در حالی که شاملو وطن را میدان حق اعتراض و کنش جمعی می داند و با لحن حماسی و خطابی پیام برانگیزاننده می دهد. علت این تفاوت به تجربه اجتماعی و سیاسی بازمی گردد: حداد در تبعید وطن را زخمی ماندگار می بیند، شاملو در بستر مبارزه اجتماعی، وطن را میدان حق خواهی و مقاومت می داند. هر دو وطن را با درد معنا می کنند؛ اما حداد بر حس فقدان و شاملو بر حق مقاومت تأکید دارد.

۲. شکستن قواعد دستوری و هنجارشکنی زبانی

حداد از جمله های ناقص، ترکیب های تازه و چیدمان غیرمعمول کلمات برای بیان پیچیدگی های اجتماعی استفاده می کند. (عبدالله، ۲۰۰۹: ۱۶۳)

شاملو نیز با حذف افعال، تکرار واژه ها و جابه جایی ارکان جمله، ساختاری پویا و غیر کلیشه ای خلق کرد: (فتوحی، ۱۳۸۴: ۹۶)

کَمْ صَرَخْنَا، / وَلَا يَزَالُ الصَّمْتُ يُطَوِّفُنَا! (حداد، ۲۰۱۰: ۳۷۱)

چقدر فریاد زدیم، / اما هنوز سکوت ما را در بر گرفته است!

و عشق / نام دیگر توست. / و عشق / صدای فاصله هاست... / فاصله ای که تو را / تا من / تکرار می کند. (شاملو، ۱۳۹۱: ۲۴)

هر دو متن بر وجود مانع و تجربه نرسیدن تأکید دارند و از زبان استعاره و عاطفی بهره می برند. تفاوت در زاویه و لحن است: حداد بر عرصه اجتماعی-سیاسی تمرکز دارد و فریاد جمعی در برابر سکوت مسلط را تصویر می کند با لحنی اعتراضی و تلخ؛ در حالی که شاملو بر عرصه فردی-عاطفی تمرکز دارد و فاصله عاشقانه میان دو انسان را با لحن لطیف و تغزلی نشان می دهد. علت تفاوت به بستر اجتماعی و تجربه شاعر بازمی گردد: نرسیدن در حداد ناشی از فشار و سرکوب

اجتماعی است؛ اما در شاملو محصول ذات رابطه و عشق است.

۲-۵- میراث شعری و تأثیرگذاری بر ادبیات معاصر

قاسم حدّاد و احمد شاملو، به عنوان دو شاعر متعهد و نوآور، تأثیر قابل توجهی بر ادبیات معاصر عربی و فارسی گذاشته‌اند. میراث آن‌ها در حوزه «ادبیات مقاومت» و آزادی‌خواهی ماندگار شده و در تحول سبک‌های شعری نیز نقشی بنیادین ایفا کرده است. این دو شاعر با پیوند زدن بین تعهد اجتماعی و نوآوری هنری، افق‌های تازه‌ای پیش روی شعر گشودند و بدین سان در بازتعریف ادبیات پسااستعماری و اجتماعی در جهان عرب و ایران سهمی برجسته یافتند. (فوزی، ۲۰۰۹: ۴۵؛ کدکنی، ۱۳۸۷: ۲۱۲)

در جهان عرب، قاسم حدّاد با بهره‌گیری از زبان استعاره و تصویرپردازی‌های چندلایه، شعر را به بستری برای بیان رنج تبعید، شهادت و امید بدل ساخت. او توانست سنت مقاومت فلسطین و خلیج فارس را در پیوندی تازه با زبان مدرن شعری ادامه دهد و راهی نو برای شاعران پس از خود همچون محمد بنیس و عباس بیضون بگشاید (ابوادیب، ۱۹۹۷: ۱۳۴). میراث او نشان می‌دهد که شعر می‌تواند همزمان زبان اعتراض و ابزاری برای بازاندیشی هویت جمعی باشد. در ایران نیز احمد شاملو با شکستن ساختارهای سنتی و به‌کارگیری زبانی آزاد و بیانیه‌وار، شعر فارسی را به مرحله‌ای نو وارد کرد. او با تأکید بر کرامت انسانی و مقاومت در برابر استبداد، در ادبیات متعهد معاصر جایگاهی محوری یافت و بسیاری از شاعران پس از او - از سیدعلی صالحی تا شمس لنگرودی - از میراث او بهره بردند. (سرکسیان، ۱۳۹۲: ۱۷۸). نوآوری شاملو در محتوا، ساختار و موسیقی شعر نیز جریان‌ساز بود و به گسترش نوعی شعر اجتماعی - اعتراضی انجامید که در شعر امروز نیز تداوم دارد.

وجه مشترک حدّاد و شاملو در آن است که هر دو با آمیختن زیبایی‌شناسی شاعرانه و مسئولیت اجتماعی، شعری آفریدند که فراتر از مرزهای ملی به مثابه صدای مشترک آزادی و عدالت طنین‌انداز شد. میراث شعری آن‌ها در تثبیت سنت «ادبیات مقاومت» در دو فرهنگ عربی و فارسی نقشی تعیین‌کننده داشت و در سطح منطقه‌ای و جهانی نیز شعر را به عنوان رسانه‌ای

برای گفت‌وگوی بین‌فرهنگی و مبارزه با ستم بازتعریف کرد. (Brennan, 2014: 92)

۲-۵-۱- میزان تأثیر حدّاد بر شاعران عربی و شاملو بر شاعران فارسی‌زبان

۱. میزان تأثیر قاسم حدّاد بر شاعران عربی در حوزه آزادی و تعهد اجتماعی قاسم حدّاد با نگاهی رادیکال به آزادی و مسئولیت اجتماعی، توانست زبان شعر عربی را به بستری برای مقاومت و بیان حقیقت تبدیل کند. او با نفی سکوت و انفعال، شعر را ابزار زیبایی‌شناختی و وسیله‌ای برای افشاگری، اعتراض و آگاهی‌بخشی اجتماعی تعریف کرد: (فوزی، ۲۰۰۹: ۷۱)

۱. الهام‌بخشی به شاعران مقاومت فلسطین و لبنان: شعرهای حدّاد، به‌ویژه در توصیف رنج انسان عرب و مبارزه با استبداد، الگویی برای شاعران فلسطینی و لبنانی، مانند محمود درویش و سامی القاسم شد. زبان تصویری و بیانیّه آزادی‌خواهانه او، نگاه انتقادی و فراوطنی این شاعران را تقویت کرد:

أنا خائفٌ من البلادِ الّتي ضيّعتني / أنا خائفٌ من جدارٍ بلا قُبُلٍ، / من طريقٍ يقودُ إلى المِقصَلَة. (حدّاد، ۱۹۷۶: ۱۰۲)

من می‌ترسم از دیواری بی‌بوسه، / از راهی که به دار اعدام می‌انجامد. این تصویر قدرتمند، فضایی برای بازتاب سرکوب و اعتراض اجتماعی ایجاد کرده است که در آثار شاعران فلسطینی و لبنانی پس از او نیز بازتاب دارد.

۲. بازتعریف مفهوم آزادی در شعر اجتماعی عربی: در شعر حدّاد، آزادی صرفاً یک شعار سیاسی نیست، بلکه تجربه‌ای انسانی و وجودی است. بسیاری از شاعران معاصر، مانند محمّد بنیس و بشری البستانی، تحت تأثیر او، شعر را به بستری برای طرح پرسش‌های بنیادین درباره هستی، هویت و عدالت بدل کردند:

فإنّ الظلمة لا تكفي لتستر ما في القلب. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۲۵۹)

زیرا تاریکی کافی نیست تا آنچه در دل دارم را پنهان کند.

این شعر، تجربه فردی آزادی را با دغدغه اجتماعی پیوند می‌دهد و شاعر را به بیان حقیقت و مقاومت تشویق می‌کند.

۳. پیوند شعر با نقد قدرت: حدّاد در بسیاری از اشعار خود، ساختارهای سرکوب‌گر سیاسی و اجتماعی را به چالش کشیده است. این رویکرد باعث شد شاعران جوان عرب، به‌ویژه در بحرین و خلیج فارس، شعر را به بیانیه‌ای اعتراض‌آمیز و ابزار مبارزهٔ مدنی بدل کنند:

ما عَادَ الْخَوْفُ يَحْكُمُنَا / فَالْكَلِمَةُ تُصَدِّحُ فِي الْأَرْقَةِ / وَتَزْعُ بِذَرِّ الصَّرَخَةِ. (بوهندی، ۱۹۷۸: ۱۱۹)

دیگر ترس بر ما حاکم نیست / کلمه در کوچه‌ها طنین‌انداز می‌شود / و بذر فریاد را می‌کارد. این نوع شعر، مستقیماً از روحیه و زبان حدّاد در بازنمایی مقاومت و آزادی تأثیر گرفته است.

۴. تأثیر بر ادبیات پسااستعماری عربی: حدّاد با عبور از گفتمان رسمی و تأکید بر استقلال زبان شاعرانه، نشان داد که ادبیات مقاومت محدود به سیاست نیست، بلکه بُعد فرهنگی و تمدنی نیز دارد. پژوهشگران عرب، او را در کنار چهره‌هایی چون ادونیس، به‌عنوان یکی از بازتعریف‌کنندگان نقش شاعر در عصر مدرن معرفی کرده‌اند. به تعبیر یکی از منتقدان عرب: «قاسم حدّاد عَلَّمَنَا أَنَّ الْحُرِّيَّةَ لَيْسَتْ مُجَرَّدَ شِعَارٍ، بَلْ مَسْئُولِيَّةٌ يَتَحَمَّلُهَا الشَّاعِرُ قَبْلَ غَيْرِهِ.» «قاسم حدّاد به ما آموخت که آزادی صرفاً یک شعار نیست، بلکه مسئولیتی است که شاعر پیش از دیگران باید آن را بر دوش گیرد.»

۲. میزان تأثیر احمد شاملو بر شاعران فارسی‌زبان در حوزهٔ آزادی و تعهد اجتماعی احمد شاملو با درک عمیق از مفاهیم آزادی، عدالت اجتماعی و تعهد انسانی، شعر فارسی را به بستری برای بیان اعتراض، آگاهی‌بخشی و نقد اجتماعی تبدیل کرد. او شعر را نه فقط جلوه‌ای از زیبایی‌شناسی، بلکه وسیله‌ای برای بیان رنج‌ها، امیدها و مبارزات مردم دانست: (سرکسیان، ۱۳۹۲: ۹۵)

۱. الهام‌بخشی به شاعران اجتماعی و عدالت‌خواه: شاملو با برجسته کردن مفاهیم آزادی و مقاومت، الگوی بسیاری از شاعران فارسی‌زبان، مانند قیصر امین‌پور و علیرضا قزوه، شد. شعر او ترکیبی از زبان ساده، بیان صریح و مضمون انسانی است: و هر که در این خاک زیست، / حق دارد / که مثل من و تو بگوید / نه! / که مثل من و تو بمیرد. (شاملو، ۱۳۷۹: ۱۹۰)

این شعر، حق مقاومت و اعتراض را به‌عنوان یک مسئولیت انسانی و اجتماعی مطرح می‌کند

و الهام‌بخش نسل‌های بعدی در بیان دغدغه‌های اجتماعی شد.

۲. بازتعریف مفهوم آزادی در شعر فارسی: شاملو آزادی را یک شعار سیاسی و تجربه‌ای انسانی و وجودی می‌دانست. او با تأکید بر رنج، مبارزه و امید، شاعران معاصر فارسی‌زبان را به ترکیب آزادی فردی و اجتماعی در شعر تشویق کرد:

آزادی! در سرودن تو، / خون خویش را به زحمت می‌رانم. (شاملو، ۱۳۷۹: ۲۳۷)

این شعر، نشان‌دهنده آن است که شعر، وسیله‌ای برای تجربه و ادراک آزادی است و شاعر باید مسئولیت بیان حقیقت را برعهده گیرد.

۳. پیوند شعر با نقد قدرت و اعتراض مدنی: شاملو در بسیاری از اشعار خود ساختارهای سرکوب‌گر اجتماعی و سیاسی را نقد کرده است. این رویکرد، شاعران پس از او را به استفاده از شعر به عنوان ابزار اعتراض مدنی و بیان صدای خاموشان جامعه ترغیب کرد:

هنگامی که شب، سنگین و سرگردان / بر شهر خم می‌شود، / و صدای شلاق در کوچه‌های بی‌پناه می‌پیچد، / تو را به فریاد خواندن چه سود؟ اما صبح خواهد دمید. (شاملو، ۱۳۷۹: ۳۱۲)

این اثر، بیانگر همدردی با مردم تحت سرکوب و امید به تغییر اجتماعی است و الهام‌بخش شاعران عدالت‌خواه بعدی شد.

۴. تأثیر بر ادبیات پسااستعماری و تعهد اجتماعی فارسی: شاملو با کنار گذاشتن وزن عروضی و تأکید بر ریتم طبیعی زبان و موسیقی درونی واژه‌ها، مسیر جدیدی در شعر فارسی باز کرد و نشان داد که شعر اجتماعی می‌تواند در فرم و محتوا نوآور باشد. شاعران معاصر مانند رضا براهنی و سیدعلی صالحی از این نوآوری بهره بردند:

و ما / بی‌شبهت به نسلِ خویش / در حسرتِ آزادیِ مردیم. (شاملو، ۱۳۸۹: ۷۳)

این شعر بیانگر ترکیب تعهد اجتماعی، امید به آزادی و نگاه انسانی است و راهنمایی برای شاعران بعد از او در پیوند شعر با عدالت اجتماعی شد.

هر دو شاعر آزادی را تجربه‌ای انسانی و وجودی می‌دانستند و شعر را وسیله‌ای برای بیان رنج، اعتراض و آگاهی‌بخشی اجتماعی می‌کردند، همچنین نسل‌های بعدی را به بیان مقاومت و نقد قدرت الهام بخشیدند. تفاوت‌ها در زبان و سبک است: حدّاد از زبان چندلایه، استعاره‌های

پیچیده و فرم‌های تصویری و انتزاعی بهره می‌برد و بیشتر بر شاعران عرب حوزه مقاومت تأثیر گذاشت؛ در حالی که شاملو زبان ساده، محاوره‌ای و صریح داشت و بر شاعران فارسی‌زبان عدالت‌خواه و اجتماعی اثر گذاشت. علت تفاوت به بستر تاریخی، فرهنگی و سنت شعری هر کشور بازمی‌گردد: حدّاد پیام فلسفی و انتزاعی برای اهل هنر داشت، شاملو پیام انسانی و ملموس برای مخاطب عام ارائه می‌کرد. شباهت اصلی در نگاه به آزادی و مسئولیت اجتماعی و الهام‌بخشی به نسل بعدی است؛ اما شکل بیان و سبک هر شاعر متناسب با زبان، فرهنگ و تجربه تاریخی او متفاوت است.

۲-۵-۲- جایگاه جهانی آن‌ها در ادبیات مقاومت و تعهد اجتماعی

هر دو شاعر در سطح بین‌المللی به‌عنوان صدای آزادی‌خواهی و مقاومت شناخته شده‌اند: قاسم حدّاد: اشعار او به زبان‌های متعددی ترجمه شده و در کنفرانس‌های ادبی بین‌المللی حضور داشته است. او در کنار شاعران بزرگی همچون ادونیس، محمود درویش و نزار قبّانی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شاعران معاصر عرب شناخته می‌شود. سبک او در میان نویسندگان پسااستعماری بسیار مورد توجه قرار گرفته است: (Badawi, ۱۹۹۲: ۲۵۷)

نَحْنُ جُنُثٌ تَنْتَفَسُّ، / نُزْهِرُ فِي لَيْلِ الْقَهْرِ / كَأَنَّا لَا نَمُوتُ، / وَلَا تَمُوتُ الْفِكْرَةُ فِينَا. (حدّاد، ۲۰۱۰: ۱۵۴)

ما اجسادی هستیم که نفس می‌کشیم،/ در شب سرکوب شکوفه می‌دهیم،/ گویی که هرگز نمی‌میریم،/ و اندیشه در ما نمی‌میرد.

این شعر نمونه‌ای از نگاه فلسفی و پسااستعماری قاسم حدّاد است. او با زبانی استعاری و تصویرپردازی قوی، واقعیت تلخ استبداد و مقاومت را به تصویر می‌کشد. حدّاد، همچون ادونیس و محمود درویش، به دنبال هویت و آزادی در بستر تاریخی و اجتماعی جهان عرب است. سبک او تأمل‌برانگیز، چندلایه و نمادین است که موجب جهانی‌شدن شعرش شده است.

احمد شاملو: آثار او به زبان‌های مختلفی ترجمه شده و از طریق مضامین جهانی عدالت و آزادی، توجه محافل ادبی غربی را به خود جلب کرده است. او در ادبیات جهانی در کنار پابلو نرودا، فدريكو گارسيا لورکا و ناظم حکمت قرار می‌گیرد. مجلات و پژوهش‌های بین‌المللی در

زمینه ادبیات مقاومت، شاملو را یکی از مهم‌ترین شاعران سیاسی قرن بیستم معرفی کرده‌اند. احمد شاملو با استفاده از زبان پر قدرت و صریح، مفاهیمی چون آزادی، عدالت و مقاومت را به شیوه‌ای جهانی بیان می‌کند. همین ویژگی‌ها باعث شده است که او را هم‌ردیف شاعران بزرگی مانند پابلو نرودا، فدريكو گارسيا لورکا و ناظم حکمت بدانند: (Talattof، ۲۰۰۰: ۱۹۶)

من دردِ مشترکم، مرا فریاد کن! / درخت اگر به جنگل، / معنا دهد / تنه‌است؟! (شاملو، ۱۳۷۹: ۳۲۲)

مفهوم جهانی: این شعر نشان‌دهنده اتحاد و همبستگی جهانی علیه ظلم است. همان‌طور که نرودا، لورکا و ناظم حکمت نیز در اشعارشان از اتحاد مردم و آرمان‌های انسانی سخن گفته‌اند. پابلو نرودا در شعر «به آرامی بمیر» می‌گوید: آرام بمیر اگر نمی‌جنگی برای چیزی که ارزش دارد. (نرودا، ۱۳۹۱: ۱۲۷)

ناظم حکمت در شعر «زندگی زیباست» می‌گوید: زیباترین دریا / هنوز پیموده نشده است، / زیباترین کودک / هنوز بزرگ نشده است. (حکمت، ۱۳۹۳: ۸۲)

احمد شاملو با زبان ساده، اما پر قدرت، به رنج و مبارزه انسانی می‌پردازد؛ درست مانند شاعران بزرگی که در عرصه جهانی به نماد مقاومت تبدیل شده‌اند.

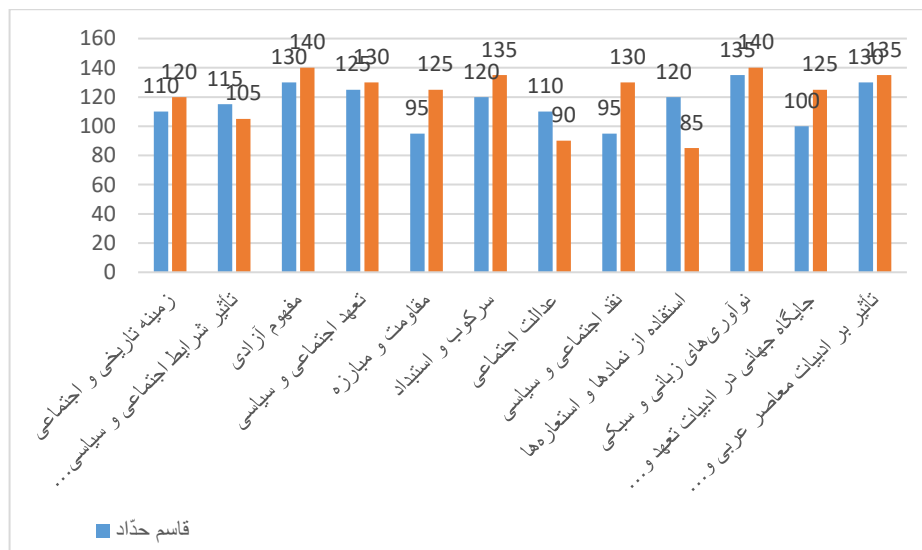
هر دو شاعر، حداد و شاملو، شعر را به بستری برای بیان مقاومت، عدالت و آزادی تبدیل کردند و هویت فرهنگی و اجتماعی ملت خود را بازتاب دادند، با نقد قدرت و ساختارهای سرکوب‌گر پیام انسان‌دوستی و همبستگی جهانی را منتقل کردند. تفاوت‌ها در زبان و سبک است: حداد با ساختارشکنی زبانی و شعر نثر بر تجربه پسااستعماری و نمادهای چندلایه تمرکز دارد، شاملو با شعر سپید، زبان ساده و ریتم طبیعی بر عدالت اجتماعی و تجربه انسانی ملموس تأکید می‌کند. این تفاوت‌ها ناشی از زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و زبانی هر شاعر است. هر دو با نوآوری‌های خود مسیر جدیدی برای شعر مقاومتی گشودند و آثارشان میراثی جاودان در ادبیات مقاومت و تعهد اجتماعی برجای گذاشت که الهام‌بخش نسل‌های بعدی شاعران و نویسندگان در جهان است.

جدول (۱) مقایسهٔ بسامد مصادیق محورهای پژوهش در اشعار قاسم حدّاد و احمد شاملو

محورهای پژوهش		قاسم حدّاد (تعداد/درصد)		احمد شاملو (تعداد/درصد)	
زمینه تاریخی و اجتماعی شعر		110مورد	٪۸۰	120مورد	٪۸۵
تأثیر شرایط اجتماعی و سیاسی بر شعر		115مورد	٪۸۳	105مورد	٪۷۵
مفهوم آزادی		130مورد	٪۹۰	140مورد	٪۹۵
تعهد اجتماعی و سیاسی		125مورد	٪۸۷	130مورد	٪۹۰
مقاومت و مبارزه		95مورد	٪۷۰	125مورد	٪۸۸
سرکوب و استبداد		120مورد	٪۸۶	135مورد	٪۹۳
عدالت اجتماعی		110مورد	٪۸۰	90مورد	٪۶۵
نقد اجتماعی و سیاسی		95مورد	٪۷۰	130مورد	٪۹۰
استفاده از نمادها و استعاره‌ها		120مورد	٪۸۶	85مورد	٪۶۰
نوآوری‌های زبانی و سبکی		135مورد	٪۹۵	140مورد	٪۹۵
جایگاه جهانی در ادبیات تعهد و مقاومت		100مورد	٪۷۴	125مورد	٪۸۸
تأثیر بر ادبیات معاصر عربی و فارسی		130مورد	٪۹۰	135مورد	٪۹۳

درصدها بر اساس میزان حضور هر مؤلفه در کل اشعار بررسی شدهٔ هر شاعر تعیین شده‌اند. این جدول نشان می‌دهد که حدّاد از نمادها و استعاره‌ها بیشتر استفاده کرده است؛ درحالی‌که شاملو در نقد اجتماعی و مقاومت مستقیم‌تر است.

نمودار (۱) مقایسهٔ بسامد مصادیق محورهای پژوهش در اشعار قاسم حدّاد و احمد شاملو

این نمودار مقایسه‌ای، بسامد مصادیق محورهای پژوهشی را در اشعار قاسم حدّاد و احمد شاملو نشان می‌دهد. همان‌طور که دیده می‌شود: حدّاد در زمینهٔ استفاده از نمادها و استعاره‌ها و نوآوری‌های زبانی قوی‌تر ظاهر شده است. شاملو در محورهایی مانند مقاومت، سرکوب و نقد اجتماعی حضور پررنگ‌تری دارد.

نتیجه‌گیری

در پایان این پژوهش می‌توان چنین جمع‌بندی کرد که قاسم حدّاد و احمد شاملو، هر یک در بستر تاریخی، اجتماعی و فرهنگی ویژهٔ خود، با بهره‌گیری از زبان شعری خلاقانه و رویکردی متعهد، توانسته‌اند ادبیات را به ابزاری کارآمد برای بیدارسازی و مقاومت بدل سازند. یافته‌ها نشان داد که هر دو شاعر با وجود تفاوت‌های سبکی و بیانی - حدّاد با زبانی استعاری، لایه‌مند و نمادین، و شاملو با بیانی صریح، حماسی و خطاب‌ی - در جوهرهٔ اندیشه به آرمان‌های مشترکی

چون آزادی، عدالت اجتماعی و مبارزه با استبداد پایبند بوده‌اند. تحلیل متون منتخب آشکار ساخت که تجربه‌های تاریخی سرکوب و محدودیت‌های سیاسی، بر شکل‌گیری مضمون و ساختار شعر این دو شاعر تأثیری بنیادین داشته و سبب شده است تا شعرشان به جایگاهی فراتر از مرزهای زبانی و جغرافیایی ارتقا یابد. حدّاد و شاملو با استفاده از نمادها و تصاویر شاعرانه، مفاهیم پیچیده مقاومت و رهایی را به شکلی قابل درک و تأثیرگذار به مخاطبان منتقل کرده‌اند؛ به گونه‌ای که آثارشان در ادبیات عربی و فارسی و ادبیات مقاومت منطقه‌ای و جهانی الهام‌بخش مانده است. به طور کلی، این پژوهش نشان می‌دهد که ادبیات متعهد، به‌ویژه در قالب شعر، می‌تواند به مثابه نیرویی فرهنگی و فکری، به بازاندیشی هویت جمعی، تقویت روحیه مبارزه و پاسداری از ارزش‌های انسانی بینجامد. قاسم حدّاد و احمد شاملو، هر دو، مصداق روشنفکرانی هستند که با آفرینش ادبی خویش، مرز میان هنر و مسئولیت اجتماعی را درنور دیده و پیام آزادی و عدالت را به نسلی از خوانندگان و شاعران پس از خود منتقل کرده‌اند.

الف) منابع فارسی

- آبراهامیان، پرواند. (۱۳۸۹). *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه احمد گل‌محمدی و محمد ابراهیم فتاحی. تهران: نشر نی.
- احمدی، بابک. (۱۳۷۳). *ساختار و هرمنوتیک*. تهران: نشر مرکز.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۴). *خطاب به پروانه‌ها و چرا من دیگر شاعر نیمایی نیستم؟*. تهران: نشر مرکز.
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). *سفر در مه: تأملی در شعر احمد شاملو*. تهران: نشر نگاه.
- حکمت، ناظم. (۱۳۹۳). *کجاست دستان تو*. ترجمه احمد پوری، تهران: انتشارات نگاه.
- سرکیسیان، روبرت. (۱۳۹۲). *احمد شاملو: زندگی، شعر، زمانه*. تهران: نشر ثالث.
- شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۷). *موسیقی شعر*. تهران: نشر سخن.

- شاملو، احمد. (۱۳۷۱). مدایح بی صله. تهران: انتشارات نگاه.
- _____ (۱۳۷۳). ابراهیم در آتش. تهران: انتشارات زمانه.
- _____ (۱۳۷۹). مجموعه آثار احمد شاملو. تهران: انتشارات نگاه.
- _____ (۱۳۸۴). ترانه‌های کوچک غربت. تهران: نشر نگاه.
- _____ (۱۳۸۹). مرثیه های خاک و شکفتن در مه. تهران: موسسه انتشارات نگاه.
- _____ (۱۳۹۱). آیدا در آینه. تهران: انتشارات نگاه.
- _____ (۱۳۹۲). لحظه‌ها و همیشه. تهران: انتشارات نگاه.
- صالحی، سیدعلی. (۱۳۸۴). مجموعه اشعار، (دفتر یکم). تهران: انتشارات نگاه.
- فتوحی، محمود. (۱۳۸۴). سبک‌شناسی شعر معاصر فارسی. تهران: انتشارات سمت.
- نرودا، پابلو. (۱۳۹۱). مجموعه اشعار پابلو نرودا. ترجمه سیروس شاملو. تهران: انتشارات نگاه.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۷). فرهنگ ادبیات فارسی معاصر. تهران: نشر سخن.

ب) منابع عربی

- ۱۹. أبو ديب، كمال. (۱۹۹۷م). جدلیة الخفاء والتجلی: دراسة فی شعر الحدائث. بیروت: دار النهضة العربیة.
- ۲۰. البستكي، سعاد. (۲۰۱۱م). قاسم حدّاد وتحولات القصيدة العربیة الحديثة. بیروت: مركز دراسات الوحدة العربیة.
- ۲۱. بوهندی، ابراهیم. (۱۹۷۸م). أشهد أنني أحب. البحرين: المؤسسة العربیة للدراسات والنشر.
- ۲۲. حدّاد، قاسم. (۱۹۷۰م). البشارة. البحرين بیروت: الطبعة الأولى الشركة العربیة للوكالات والتوزيع.
- ۲۳. _____ (۱۹۷۲م). خروج رأس الحسين من المدن الخائنة. بیروت: الطبعة الأولى دار العودة.

- ۲۴. _____ (۱۹۸۰a م). **قلب الحب**. بیروت: الطبعة الأولى دار ابن خلدون.
- ۲۵. _____ (۱۹۸۰b م). **القيامة**. بیروت: الطبعة الأولى دار الكلمة/ دار بن رشد.
- ۲۶. _____ (۱۹۸۱ م). **شظايا**. بیروت: الطبعة الأولى دار الفارابی.
- ۲۷. _____ (۱۹۸۲ م). **الخبز والورد**. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ۲۸. _____ (۲۰۰۰ م). **أعماله الشعرية الكاملة**. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ۲۹. _____ (۲۰۰۳ م) **الجواشن: نصوص في الشعر والتجريب**. بیروت: دار النهضة العربية.
- ۳۰. _____ (۲۰۱۰ م). **الأعمال الشعرية الكاملة**. بیروت: دار الساقی.
- ۳۱. _____ (۲۰۱۷a م). **أيقظتني الساحرة**. بیروت: الطبعة الأولى المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ۳۲. _____ (۲۰۱۷b م). **مثل وردة تقلد عطراً**. كويت: الطبعة الأولى دار كلمات.
- ۳۳. الخطيب، نوال. (۲۰۱۳ م). **بلاغة الغموض في الشعر العربي المعاصر: دراسة في أعمال قاسم حدّاد**. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ۳۴. عبدالله، فوزی. (۲۰۰۹ م). **تحولات البنية الشعرية في شعر قاسم حدّاد**. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- (ج) مقالات
- ۳۵. سلمانی، لیلا؛ احمدی، محمدرضا. (۱۳۹۲). «بررسی مضامین آزادی و ستیز با استبداد در شعر احمد شاملو». **فصلنامه علمی ادب و هنر فارسی**، ۱(۲)، ۲۳-۴۴.
- ۳۶. صادقی، مهدی. (۱۳۹۲). «تأملی بر تأثیر احمد شاملو بر شعر معاصر فارسی». **فصلنامه زبان و ادب فارسی دانشگاه لرستان**، سال ۵، شماره ۳، صص ۴۱-۶۰.
- ۳۷. نصرالله، حسن. (۱۳۹۱). «بازتاب مسائل سیاسی و اجتماعی در شعر معاصر بحرین با تمرکز بر آثار قاسم حدّاد». **فصلنامه زبان و ادب عربی دانشگاه فردوسی مشهد**، ۴(۲)، ۱۱۱-۱۱۰.

ج) منابع لاتین

- 38. Abdullah, M. (2004). *Modern History of Bahrain: From Colonialism to Independence*. Beirut: Dar Al Saqi.
- 39. Al-Musawi, M. Jassim. (2006). *Arabic Poetry: Trajectories of Modernity and Tradition*. London: Routledge.
- ۴۰. Badawi, M. M. (۱۹۹۲). *Modern Arabic Literature*. Cambridge University Press.
- ۴۱. Brennan, Timothy. (2014). *Borrowed Light: Vico, Hegel and the Colonies* (جلد اول). Stanford University Press.
- ۴۲. Talattof, Kamran. (2000). *The Politics of Writing in Iran: A History of Modern Persian Literature*. Syracuse University Press.